

Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve *Siyaset'e Müteallik Âsâr-ı İslamiye* adlı Risalesi

Gürbüz DENİZ*

A- GİRİŞ

Osmanlı devletinde ve kendisinden önceki İslam toplumlarındaki siyasete yönelik arayışlar, iki tip anlayışın egemenliğine işaret etmektedir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi doğrudan İslam'ı referans almayan kaynaklardır. Bunların kimisi tamamen teorik¹ bir kısmı ise pratikleri olan siyasetteki yönetim etkileridir.² Zaman içerisinde devlet yönetimine doğrudan etki eden bu teorik ve pratik anlayışlar, İslam yönetim anlayışı adına yazılan kitapları da etkilemişlerdir. İkinci tip düşünceler ise, referansını doğrudan Kur'an'dan ve Peygamberin uygulamalarından aldığı iddia eden eserlerdir ki, bunların da tamamen dinî anlayışı yansıttığını söylemek safdilliktir. Bunun nedeni ise, dinî nassda doğrudan yönetimi şekillendiren bir söylemin olmamasıdır. Ancak yönetimin niteliğini belirleyen değerler vazgeçilmez bir şekilde sunulmuştur. Bunların en başında zulmün önlenmesi, adaletin ikamesi ve siyasî yapılanmalarda bir hastalık gibi, her zaman haklı veya haksız olarak var olan yöneticiye kulluğun önlenmesine yönelik emirlerin varlığıdır.

Tarihte varolmuş Müslüman devletlerin yönetim tarzları, bazen İran, Bazen Bizans bazen de her kavim, İslam öncesi yönetim şekillerinden esinlenerek İslam adına yönetimde bulunmuştur.

Tarihi süreçte ortaya çıkmış bazı siyasî hadiseler ise İslam'da yönetici veya yönetim üzerine olan kanaatlerin

akaid kitaplarına bile girmesine sebep olmuştur.³ Bu durum, Müslüman düşünürlerin siyaset felsefesine yabancı olmadıklarını gösteren en önemli kanıttır. Aşağıda İslam siyaset felsefesiyle ilgili Bursalı Mehmet Tahir Bey'in, sunduğu listedeki kitapların içeriği yukarıda özet olarak belirttiğimiz hususlar dikkate alınarak okunursa daha da faydalı olur.

Batılılaşmanın bir fırtına gibi kasıp kavurduğu Osmanlı son dönem aydınının batı karşısında içine düştüğü ümitsizlik, kompleks, Mehmet Tahir Bey'i harekete geçirmiş ve her zaman başvuracağımız siyasete yönelik önemli bir listeyi bize sunmasına sebep olmuştur

B. BURSALI MEHMET TAHİR BEY

22 Kasım 1861'de Bursa'da doğdu. Bursa Belediye katibi Rıfat Bey'in oğludur. Mülkiye Rüştiyesi'ni bitirince 1875'te Bursa Askeri idadisine verildi. Ayrıca özel hocalardan İslam kültür ve medeniyetine dair özel dersler aldı. 1880'de Harbiye'ye girdi. Harbiye ikinci sınıfında iken tasavvufa olan meyli onu melamilige sevketti. 1883'de piyade teğmeni olarak mezun oldu. Mezuniyetini müteakip; Manastır Askeri Rüştiyesi'nde coğrafya, Mülkiye Rüştiyesi ile Mülkiye idadisinde de tarih ve hitabet öğretmenliği yaptı. Ayrıca bir çok şehir gezdi, mensubu bulunduğu melamilik ve tasavvuf hakkında araştırmalarda bulundu.

Ülkeye meşrutiyet idaresi getirme yolunda Üçüncü Ordu subayları arasında yaygınlaşan siyasî eğilimleri benimsedi. 1906 yılı Eylülünde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla teşekkül eden gizli siyasî teşkilata kurucu üye olarak katıldı. 1906'da siyasî kanaatleri nedeniyle Selanik'ten Manisa'daki Alaşehir Redif Alayı tabur komutanlığına tayin edildi. Orada beş veya altı ay kaldıktan sonra İzmir'de tümen merkezinde Divan-ı Harp azalığı ve kendisine bölgede gezip çeşitli kütüphaneleri

* Arş.Gör., A.Ü, İlahiyat Fakültesi

1 Platon (Eflatun)'un eserleri bu hususta baş köşeyi işgal eder. Geniş bilgi için Bkz. Erwin L.J. Rosenthal, *Ortaçağda İslâm Siyaset Düşüncesi* (trc Ali Çakusu)İstanbul 1996.

2 Emevî, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerindeki pratik şekillenmeler: Hint, İran ve Bizans Devlet teşkilatlarının bir çok yönden benzerliğini ortaya koymuştur.

3 İmamet meselesi gibi bkz. Taftazani, *Şerhu-Mekasid*, Beyrut 1989, V. 232-290. Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu Usulu'l-Hamse*, Kahire 1988, 749-761. Ebû Âsım ed-Dehhâk b. Muhalled eş-Şeybanî, *Kitabu's-Sünne*, Beyrut 1985, 512

görme imkânını kazandıran tahkik memuriyetiyle görevlendirildi.

II. Meşrutiyetin ilanında İttihat ve Terakki Partisi'nin kendisini aday gösterdiği Bursa'da milletvekili seçilerek 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'a girdi. Meşrutiyet'in gayelerini halka anlatmak için İzmir'den Konya'ya kadar olan bölgelerde ve Bursa'da konferanslar vermekle görevlendirildi. Bu görevi pek benimsemiş olduğundan 1911 yılında partisiyle de olan anlaşmazlık nedeniyle tekrar aday olmadı. Üç yıl farklı görevlerde bulunduktan sonra 24 Ocak 1914'te yarbaylıktan emekli oldu.

Milletvekilliğinden dolayı İstanbul'a gelişi, Mehmet Tahir Bey'i yıllarından beri hasretini duyduğu kütüphane ve araştırma imkânına kavuşturdu. Bu vesileyle etrafında, kitap dostlarından bir çevre oluştu. Resmî ve gayri resmî birçok kültür derneği ve cemiyetine yönetici ve üye olarak katkıda bulundu.

Biyografik birçok eseri vücuda getirdiği gibi zamanında neşredilen hemen hemen bütün mecmualarda bu konular hakkında makaleleri yayınlanmıştır. Günümüz Türkçesi ile yayınladığımız bu makale ve diğer biyografik eserlerindeki zenginlik, Bursalı Mehmet Tahir'in 1913'te İstanbul'daki vakıf kütüphanelerini teftiş ve ehemmiyetli yazmaları seçip ayırmak ve müellif hattı nüshalarını tespitle görevlendirilmesi önemli bir yer tutmaktadır.

En önemli eserlerinden olan *Osmanlı Müellifleri*'nin neşri meselesinde büyük maddî sıkıntılar yaşamıştır. Bu dönem, hastalığının da son aşamasıdır. Nitekim 28 Ekim 1925'te vefat etmiş ve Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâî Dergahı haziresinde toprağa verilmiştir.⁴

Mehmet Tahir Bey, Osmanlı Kültür ve Medeniyetine hizmet etmiş alimlerin eser ve hayatlarını aydınlatmayı kendisine görev addetmiş büyük bir araştırmacıdır. Yayınladığımız bu risalede ve başka yerlerde de belirttiği gibi batıcıların küçümsedikleri İslam toplumunun kültür dinamikleri ile eser ve şahısları gün ışığına çıkarmak için, hiçbir yardım görmeden, büyük bir özveriyle çalışmıştır. Kendisinin bir Alman müsteşrikinden naklettiği

"Siz, bilmem ne gibi hicec (dayanak) ve delâil ile istidad-ı ilm-u marifetinizden dem vuruyorsunuz? Sizde yetişmiş bir şey var ise, birkaç efail-u tefailci (divan) şairidir: hanıya sahib-i eser erbab-ı ilim-u feniniz"⁵ görüşü üzerine Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri başta olmak üzere hemen hemen tüm eserlerini bu tür iddiaların geçersizliğini kanıtlamak için kaleme almıştır.

Sadeleştirilmesini sunduğumuz, *Siyâsete Mûteallik Âsâr-ı İslamiyye* (İstanbul 1332) adlı makale "Millet olarak geçmişte siyaset, idare ve içtimaiyata dair eser vermediğimiz" şeklindeki iddiaların mesnetsizliğini ortaya koymak için kaleme alınmış bibliyografik bir eserdir. Sunulan eserlerin listesi, Mehmet Tahir Bey'in bu konudaki ilmî yeterliliğini ve iddiaların geçersizliğini kanıtlamaktadır. Mehmet Tahir Bey'in listesini sunduğu bu eserlerin tek tek yayınlanmasını temenni ediyor ve sizi bu makaleyle başbaşa bırakıyoruz.

C. SİYASETE MÜTEALLİK ÂSAR-I İSLÂMÎYYE

Birkaç gün evvel aydın bir yazar ile görüştüm. Atalarımızın (seleflerimizin) eserleri hakkında bir toplantıda duyduklarını aktardı: Güya "atalarımızın eserlerinin büyük bir bölümü, sarf-nahiv (gramer) mantık, meânî, kelâm, fıkıh ve bunlara benzer bilim dallarının metodolojilerinin şerh ve açıklamasına dair olup ve kısmen de o eserlerin basılıp neşredilmesinden ibaretmiş. Yönetime, politikaya ve sosyolojiye dair eserlerine hiç rastlanılmıyormuş" denmiş.

Bibliyografya (İlm-i Ahvâl'il-Kutub) ile uğraştığımdan dolayı bana bu konu hakkındaki fikirlerimi sordu. Kitaplar hakkındaki mevcut bilgilerime dayanarak, atalarımızın eserleri hakkında oluşmuş olan bu kanaatin doğru olmadığına kesin bir kanıt olmak üzere, bilgilerim çerçevesinde, bu konuyla ilgili bir liste yayınlayacağımı kendisine söyledim.

Aslında sahaflar ve diğer kitapçılarda, bu fikirlere sahip olanların, yanlışlıklarını ortaya koyacak çokça esere rastlamak mümkündür. Hayır sahiplerinin değerli mirası olan büyük hazineler konumundaki özel ve genel kütüphanelere gidilsin ve bu konudaki yayınlar takip edilsin.

biliyetinizden dem vuruyorsunuz? Sizde yetişmiş bir şey var ise, bir kaç divan şairidir; eser veren ilim ve fen erbabınız var mı? Divan Şiiri ve Osmanlı eserlerinin küçümsenmesi bugün yerli oryantalistlerce de iddia edilmektedir. Ancak usta yazar ve bilim adamı Hilmi Yavuz, bu tür iddialara çok güzel bir şekilde cevap vermektedir. Bkz. *Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm*, İstanbul 1988, 86-91

4 Bursalı Mehmet Tahir'in hayatı için bkz. TDİA. İstanbul 1992. 452-461.

5 Yavuz Unat-Remzi Demir, *Bursalı Mehmet Tahir ve Türklerin Ulum ve Fununa Hizmetleri*, Ankara 1995.9. "Siz bilmem ne gibi dayanak ve kanıtlarla ilim ve maarifete olan ka-

Bilinen metodolojik eserlerle birlikte; politika, yönetime, sosyoloji vb. her alanda görülebilecek neşriyat, kişiyi hayrete düşürebilecek seviyededir.

Maalesef, bu yayınları görmek isteyenler için her türlü eseri elde etmek, kütüphanelerde zaman geçirmek, pek de mümkün olmadığından, atalarımızın kaleme almış oldukları eserlerin çeşitleriyle ilgili bilgi elde etmek doğal olarak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple, atalarımızın bizlere bıraktıkları değerli eserler hakkında herkes için geniş bir bakış açısı oluşmuyor. Her ne kadar çağımızda ekonomik, toplumsal vb. birçok eserin telif alanları ilgi çekiyor ve okuyucu bu tür eserlerden istifade ediyorsa da, bilgi birikiminin artması ve kişinin düşünsel devrimine hizmet edecek, kadim neşriyatın okunması da, fikir dünyasının aydınlatılması için bir gerekliliktir.

İşte nâcizane, bu vatanın, ilmî olarak gelişmek isteyen evlatlarına bir hizmet olmak üzere yukarıda zikrettiğim yazara verdiğim sözü tutuyor, şimdiye dek hakkında araştırma yapılmış bilim dalları ile ilgili bilgi sahibi olduğum atalarımızın eserlerinin isimlerini içeren aşağıdaki kitap listesini yayınlıyorum. Bu bilim ile ilgili olup bilgime ulaşmayan daha pek çok eserin var olduğu kesindir. Bunu da diğer bilgi hizmetçileri (hadim-i ma'rifet) inceler ve aydınlatırlarsa, gelecek kuşağa kalıcı bir hizmet bırakmış olurlar.

Anılan listeye giriş olarak yazdığım bu küçücük makale, İstanbul ve taşrada varlıkları ile kıvanç duyulan hukukçu ve araştırmacıları-kendilerinin bilmediği eserler, onları müstefit edecek ve uyandıracaktır- şevke getirmesi ve onları teşfik etmesi hedeflenmiştir. Ümit ederim ki, acizane olarak açtığımız bu çığırda, bilgi aşıkları ve vatanımızın gayretli aydınları öncü olacak bir şekilde daha iyisini ister de ilim ve irfan aşığı olanların yaşadığımız bu çağda ve gelecekte memleketimize faydalı olacak bilgilerini bir kat daha artırır ve genişletir.

Başarı Allah'tandır.

E. SİYASETE YÖNELİK İSLAMİ ESERLERİN LİSTESİ

Farabî, **Ârâu Ehli'l-Medineti'l-Fazıla**, Arapça, Mısır'da basıldı.

İbn Kuteybe **el-İmâme ve's-Siyâse**, Arapça, Mısır'da basıldı.

Nüsret Paşa **Tercüme-i Sulûk'ul-Mesâlik fi Tedbir'il-Memâlik**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

İbn Tabataba, **Kitâbu'l-Fahri fi Adâbi's-Sultaniyye**, Arapça, Mısır'da basıldı.

İbn Huzeyl, **Aynu'l-Edeb ve's-Siyâse ve Zeynu'l-Haseb ve'r-Riyâse**, Arapça, Mısır'da basıldı.

İbn Bkr Tartûşî, **Sirâcu'l-Mulûk ve'l-Hulefâ' ve Minhâcu'l-Vulât ve'l-Vuzerâ'**, Arapça, Mısır'da basıldı.

İbn Kayyim el-Cevziyye, **et-Turuku'l-Hakemiyye fis-Siyâ setiş-Şer'iyye** Arapça, Mısır'da basıldı.

Kadı İbn Ali Muhammed, **el-Ahkâmu's-Sultaniyye**, Arapça, Yazma olup Ortaköy'de Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İmam Maverdî, **el-Ahkâmu's-Sultaniyye**. Arapça, Mısır'da basıldı.

Tercüme-i Siyâsetu'l-Mulûk. Türkçe, Sultan I. Hamid döneminde tercüme edilmiş olup, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Tercüme-i Nisâbu'l-İhtisâb. Türkçe, 967'de tercüme edilmiştir. Yazma olan bu eser Hâlis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hasan Hüsna-i Busnevî, **Zinetu's-Sadare fi Tercüme-i Âdâbi'l-Vüzâre**. Türkçe, Yazma olup Hâlis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şeyh Abdurrahman, **Nehcu's-Sulûk fi Siyâseti'l-Mulûk**, Arapça, Mısır'da basıldı.

Tunuslu Hayrettin Paşa, **Akvâmu'l-Mesâlik fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Memâlik**. Arapça, Tunus'da basıldı.

Muhammed b. Ebi Bekr er-Razî, **Tuhfetu'l-Mulûk ve's-Selâtin**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Nevî (kendi el yazısı ile), **Fedâilu'l-Vuzerâ' ve Hasâilu'l-Ümera'**, Türkçe, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şa'bân Sivri Hisârî tarafından tercüme edilen **Tercüme-i İlmü'l-Ferâse li Ecli's-Siyâse**, Arapça, Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şeyh Sâlih Mardinî, **Nasihatu'l-Mulûk**, Arapça, Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şeyh Sâlim, **Dürerü'l-Meâlimi'l-Celîle**, Arapça, Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Yusuf b. Abdulcemil, **Keşfu'l-Esrâr ve Zehâiru'l-Ebrâr**, Türkçe, Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Suhreverdî, **El-Ahkâmu's-Sultaniyye**, Arapça, Kara Mustafa Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şemsettin b. Şihabuddin el-Lâyicî, **Tuhfetu'l-Fakir ila Sâhibu's-Serîr**, Arapça, Yeni Cami Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahmed Makrizî, **es-Sulûk fi Ma'rifeti Duveli'l-**

Mulûk, Arapça, yazarın kendi el yazısıyla, Yeni Cami Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhammed b.Ebî Tâlib ed-Dimeşkî, **Kitâbu'l-Edeb ve's-Siyâse fi İlmi Nazar ve'l-Ferâse**, Arapça, Şehzâde Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İzzuddin Abdulaziz es-Sulemî, **Kavâidu'l-Ahkâm fi İslâhi'l-Enâm**, Arapça, Şehzâde Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İdris-i Bitlisî Kebûzâde, **Kânûn-ı Şehinşâh**, Farsça, Ğâzî Mustafa Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Abdullah Halîm Efendi, **Seyfu'l-izze ila Hadreti Sâhibi'd-Devle**, Türkçe, Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bursalı Kani'i Ahmed Efendi, **Şerefu'l-Mulûk fi'l-Adale**, Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahmed Demhûrî. **en-Nefu'l-Azîz fi Silâhi's-Sultân ve'l-Vezîr**, Arapça, Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Amasyalı Muhammed Hilmi Efendi, **Nushu'l-Hukkâm ve Sebebu'n-Nizâm**, Türkçe, Hilmi Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahmed b. Sa'd Osmanî ez-Zencâni, **Letâifu'l-Âlâiyye fi Nesâihu'l-Mulûk**, Arapça, Âşir Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Süreyya Efendi, **Tercüme-i Akvâmu'l-Mesâlik**, Türkçe, Özet olup İstanbul'da basıldı.

İbn Teymiyye **es-Siyâsetu's-Şeriyye fi İslâhi'r-Râî ve 'Reiyye**, Arapça, Mısır'da basıldı.

Bergamalı Cevdet Efendi, **Terceme-i Edebu'd-Dünya ve'd-Din**, Türkçe, Üç cilt olup İstanbul'da basıldı.

Nihâlî İbrahim Efendi, **Miratu'l-Ukala**, Türkçe, yazma olup Hâlis Efendi Kütüphanesindedir.

Akif Paşa, **Risâletu'l-Ferâse ve's-Siyâse**, Yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şeyh Hasan Berzencî, **Siyâsetu Cundi'l-Vezâre ve Harasetu Hısnî's-Sedâre**, Arapça olan bu eser Şehid Ali Paşa adına yazılmıştır.Eser Ali Paşa kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ebû Tâlib Ensârî ed-Dimeşkî, **İlmu'l-Ferâse li Ecli's-Siyâse**, Arapça, Yazma olan bu eser Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ca'fer İbn İshâk, **Mizânu'l-Mulûk**, Arapça, Yazma olan bu eser Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İbn Firûz, **Ğurre-i Beydâ'**, Türkçe, Yazma olan bu

eser Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şeyh Said b. İsmail Aksaraî, **Siyâsetu'd-Dünya ve'd-Din** Arapça, yazma olup Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Nergisî, **İksir-i Devlet**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

Vezir Ebû Ali Hasan b. Ali, **Siyâsetnâme**, Farsça, Paris'te basıldı.

Mustafa Fida Efendi, **Miftahu's-Seade fi Umûri's-Siyâse**, Türkçe, Ahlak-ı Nasirî'den seçmeler olan bu eser genişletilmiş bir çeviridir. Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhammed Nailî Efendi, **Minatu'n-Nizâm fi Devleti'l-Fehhâm**, Türkçe, Sultan II. Mahmud'un çağdaşı olan Nailî Efendi tarafından yazılan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Vâhidî, **Tecâribu'l-İnsân**, Türkçe Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hoca Muhyiddin Efendi, **es-Siyâsetu's-Şer'iyye fi'l-Ezmineti'l-Ahire**, Arapça, Mısır'da basıldı.

Defterî Muhammed Paşa, **Nizâmü'd-Devle**, Türkçe, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Risâletu's-Siyâse, Sultan Beyazıd adına kaleme alınmış olan bu eser yazma olup, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Lütfî Paşa, **Asâfname**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

× Kadî Fadlullah Efendi, **Dustûru'l-Mülk fi Nesâihî'l-Mulûk**, Türkçe, 746 yılında yazılmış olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Keşanlı Nahîfî Muhammed Efendi, **Tercüme-i Nehcu's-Sulûk fi Siyâseti'l-Mulûk**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

Hasan Kafi Aksaraî Busnevî, **Usulu'l-Hukm fi Nizâmi'l-Âlem**, İstanbul'da basıldı.

Şeyhu'l-İslam Ârif Efendi, **Tercüme-i Siyâsetnâme**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

Giridî Rahm Efendi, **Tercüme-i Vâsıtu's-Sulûk fi Siyâseti'l-Mulûk**, Türkçe, İzmir'de basıldı.

Katip Çelebi, **Dusturu'l-Amel li İslâhi'l-Halel**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

Koçi Bey-Koçi Mustafa Bey, **Lâyhât**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

Mısır Kadısı Cemalettin Efendi, **es-Siyâsetu's-Şeriyye**, Arapça-Türkçe, Mısır'da basıldı.

Gelibolulu Serverî, **Tercüme-i Zahiretu'l-Mulûk**, Türkçe, yazma olup Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Defteri Muhammed Paşa, **Nesâihu'l-Vuzerâ' ve'l-Umerâ'**, yazma olan bu eser Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şihabuddin Ahmed el-Eşrefî, **el-Burhân fi Fadli's-Sultân**, Arapça, yazma olan bu eser Kitaphane-i Umumiye' (Genel Kütüphane)dedir.

Usulu'l-Hukm fi Nizâmi'l-Ümem, Türkçe, İbrahim Müteferika tarafından İstanbul'da basıldı.

Tosyalı Küçük Mustafa Efendi, **Ahlaku's-Saltanat**, Türkçe, yazma olan bu eser Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Azamzâde Refik Bey, **Tenbihu'l-İfhâm ila Metâlibi'l-Hayati'l-İctimaiyye fi'l-İslam**, Arapça, Mısır'da basıldı.

Ömer Lütfi Bey, **en-Nâmusu'l-Ekvem li Saâdeti'l-Ümem**, Türkçe, bu eser, *Tatbiku'd-Divaneti'l-İslamiyye al'n-Nevâmisi'l-Medeniyye* adlı eserin genişletilmiş tercümesidir. Trabzon'da basıldı.

Ebû Hasan Ali b. Muhammed el-Bağdadî, **Kitâbu'l-Ahkâmi's-Sultaniyye**, Arapça, Mısır'da basıldı.

Kitabu's-Siyâseti'l-Mulûk, Arapça, Melik Eşref adına yazılmış olun bu eser yazma olup Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şükrî Efendi, **Teşrifât-ı Devle**, Türkçe, Sultan Abdulhamet Han'ın çağdaşlarından Şükrî Efendi tarafından yazılan bu eser yazma olup Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Moralı Pertev Ali Efendi, **Rebiu'l-Mulûk**, Türkçe, Nuru Osmaniyye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kınalızâde Alaaddin Ali Çelebi, **Ahlaku'l-Alâî**, Türkçe, İstanbul'da basıldı.

Âşık Çelebi, **Mi'râcu'l-İyâle ve Minhâcu'l-Adale**, Türkçe, bu eser Âşık Çelebi tarafından İbn Teymiyye'nin *Siyâsetu's-Şer'iyye* adlı eserinin ilaveli geniş bir çevirisidir. Eser Esad Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Âlî, **Fusûlu Hall ve Akd ve Usûlu Harc ve Nakd**, Türkçe, Umumi Kütüphane'dedir.

Nevalî-i Aksaraî, **Tercüme-i Kitabu'r-Riyâse ve's-Siyâse**, (Ahlaku Nevâlî), Türkçe, yazma olan bu eser Umumi Kütüphanede'dir.

Takvimu's-Siyâse, Arapça, yazma olan bu eser Ali Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kadı Necmettin Tarsûsî, **Tuhfetu't-Turk fi ma Yecibu en Ya'mele fi'l-Mulûk**, Arapça, yazma olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İmam Razi, **İlmu's-Siyâse**, Arapça, yazma Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kâtip Semerkandî, **Ağradu's-Siyâse fi ilmi'r-Riyâse**, Farsça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahmed el-Yemenî, **Kitâbu's-Siyâse fi Tedbiri'r-Riyâse**, Arapça, yazma olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Âlî, **Nasihatu's-Salatin**, Türkçe, yazma olan bu eserin imam nüshası Hüsrev Paşa kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sarı Abdullah Efendi, **Nasihatu'l-Mulûk Tarğiben li Hüsnî's-Sulûk**, Türkçe, Veliyuddin Efedî Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Pirizâde Sahip Efendi, **Tercüme-i Mukadime-i İbn Haldun**, İstanbul'da basıldı.

Cevdet Paşa, **Tercüme-i Mukadime-i İbn Haldun**, İstanbul'da basıldı.

Süphi Paşa, **Tercüme-i Mukadime-i İbn Haldun**, İstanbul'da basıldı.

Radûszâde Muhammed Efendi, **Tercüme-i Haracı Ebû Yusuf**, Türkçe, yazma olan bu eser Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Abdulcelil Efendi, **Nasihatu'l-Mulûk**, Türkçe, yazma olan bu eser Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İbn Kuteybe, **Kitabu's-Sultan min Kitâbi'l-Uyûni'l-Ahbâr**, Arapça, Mısır'da basıldı.

İbn Yâkût, **Minhâcu'l-Mulûk ve's-Salatin ve Miftahu's-Saâdeti'd-Dünya ve'Din**, Arapça, yazma olan bu eser, Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kitabu Müstatâb, Türkçe, yazma olan bu eser, Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şeyh Tuğan Mısırî, **es-Siyâsetu's-Şer'iyye fi Ahkâmi's-Sultan ale'r-Raiyye**, Arapça, yazma olan bu eser Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İzzet Bey, **Tercüme-i Risale-i Dercu'd-Durer**, İstanbul'da basılmıştır.

İbn Emin Muhammed Kemal Bey, **Kemâlu'l-Miyâse fi Keşfi's-Siyâse**, Türkçe, yazarın özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Tezkirâ Peçevî Ca'fer Efendi, **Nasayıpu Mulûk**, Türkçe, Kemal Bey'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bursalı Muhammed Sebzi Efendi, **Tercüme-i Siyâset-i Şer'iyye**, Türkçe, yazma olan bu eser Kemal Bey'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ömer Faik Efendi, **Nizâmu'l-Atik fi Bahri'l-Amik**, Türkçe, yazma olan bu eser Kemal Bey'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Canikli Hacı Ali Paşa, **Tedbir-i Cedid Nedir?**, Türkçe, yazma olan bu eser Kemal Bey'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhsinzâde Muhammed Paşa, **Hadikatu'l-Vuzerâ'**, Türkçe yazma olan bu eser Kemal Bey'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hacı Mustafa Efendi, **Nizâm ve İntizâm**, Türkçe, yazar Sultan Bayazid'in gözdelerinden idi.

Şeyh Ulvân b. Atiyye, **en-Nesâihu'l-Mühimme li'l-Mulûk ve'l-Eimme**, yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Şirvanî Muhammed Rüştü Paşa, **Tercüme-i Düsturu'l-Vuzerâ'**, Türkçe, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sultan Ahmed'in Hafız-ı Kutubu, **Tercüme-i Siyâsetnâme-i İskendirî**, Türkçe, yazma olan bu eser Kütüphane-i Umumiye'dedir.

Mübârek el-Eremevî, **Edebu'd-Dareyn**, Arapça, yazma olan bu eser Kütüphane-i Umuyiye'dedir.

Tariku's-Sulûk fi Siyâseti'l-Mulûk, Arapça, yazma olan bu eser, Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İmam Gazzalî, **Siretu'l-Mulûk**, Farsça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ebû'l-Hasan Ali b. Habîb el-Maverdî, **Dureru's-Sulûk fi Siyâsetu'l-Mulûk**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ebû'l-Kasım Ahmed b. Abdullah el-Belhî, **Tuhfetu'l-Vuzera**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Abdullah Ensarî, **Tuhfetu'l-Vuzera**, Farsça, İstanbul'da basıldı.

Kitabu'l-Vuzera, Arapça, İstanbul'da basıldı.

Câhız, **Âdâbu'l-Mulûk**, Arapça, yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Câhız, **Âdâbu's-Suhbeti'l-Mulûk**, yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Tuhfetu'l-Mulûk, Arapça, Mısır padişahı Kaytabay adına yazılmış olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Esad Efendizâde Muhammed Şerif Efendi, **Fusûlu'l-Ârâ fi Şe'ni'l-Mulûk ve'l Vüzerâ'**, Türkçe, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Harezu'l-Mulûk, Sultan IV. Murad'a takdim edilmiş bulunan bu eser Beşiktaş'da Yahya Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsen**, Türkçe, yazma olan bu eser Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ali b. Ahmed Şebrazî, **Tuhfetu'l-Mulûk ve's-Selâtin**.

Farsça, Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İbn Nuceym, **es-Siyâsetu's-Şer'iyye**, Arapça, yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İmam Gazzalî, **Nasihatu'l-Mulûk**, Küprülü Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Salihî, **Nesayihu'l-Mulûk**, Türkçe.

Şeyhu'l-İslam Feyzullah Efendi, **Nesâyihu'l-Mulûk Kadı Hüseyin, Letâifu'l-Efkâr ve Kâşifu'l-Esrâr**, Türkçe, Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden İbrahim Paşa adına yazılmıştır.

Maverdî, Kanûnu'l-Vezâre, Arapça, yazma.

Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, **Fustâtu'l-Âdâle min Kevâidi's-Saltane**, Farsça, yazmadır.

Ğiyâsi'l-Ümem fi İmâmeti İmam Haremeyn, Arapça yazmadır.

Muvafakuddin Abdulkadir Bağdadî, **el-Umde fi Ecvâli's-Siyâse**, Arapça yazmadır.

Necmuddin Mancinikî, **Umdetu'l-Mesâlik fi Siyâseti'l-Memâlik**, Arapça, yazmadır.

Vezir Ebî Sâlim b. Talha, **İkdu'l-Ferîd li'l-Meliki's-Saîd**, Arapça, Mısır'da basılmıştır.

Ali Şirnevâî, **Siyeru'l-Mulûk**, Farsça yazmadır.

Hatîb İskafî, **Lutfu't-Tedbîr fi Siyâseti'l-Mulûk**, Arapça, yazma olan bu eser Aşir Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Osmanzâde Sâbit Efendi, **Talhisu'l-Hükm**, Türkçe, yazma olan bu eser, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhteşem Efendi, **Âdâbu'l-Hukkâm**, Türkçe, yazmadır.

Şânîzâde Atullah Efendi, **Tedbiru'l-Memâlik ve 'l-Cihâd**, Türkçe, yazmadır.

Alâmek Bosnevî Muhammed Efendi, **Tercümetu'l-Cevâhiri'l-Mudiyye fi Siyâseti's-Şer'iyye**, Türkçe, Sultan IV. Murad'a takdim edilen bu eser yazmadır.

Seyru'l-Mulûk li'n-Nizâmî'l-Mülk, Arapça, yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kemal b. Hacı İlyas, **Âdâbu'l-Mulûk ve 'n-Nesâihu's-Selâtin**, Arapça, yazma olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İbrahim b. Ebî'z-Zeyd el-Hindî, **İrşâdu'l-Mulûk li Sedâdi's-Sulûk**, Arapça, Ayasofya kütüphanesinde bulunmaktadır.

Doğan Şeyh Eşrefi, Menhecu's-Sulûk fi Sireti'l-Mulûk, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İbn Ebî'l-Eş'as, **Kitâbu's-Siyâse fi Tedbiri'r-Riyâse ve'l-Ferâse**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahmed b. Mahmud Cebelî, **Minhâcu'l-Vezâre'**, Arapça Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhammed b. Pir Muhammed tarafından Türkçe'ye tercüme edilen **Mîratu Umûr**, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Fârâbî, **Takvimu's-Siyâseti'l-Mulûk** Arapça, yazma olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ebû'l-Hasan Muhammed es-Suhreverdî el-Bağdadî, **Tahriru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslam**, yazma olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhyiddin Kafiyeci Seyfu'l-Mulûk ve'l-Hukkâm, yazma olan bu eser Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Aydınlı Şeyh Yahya Efendi, **Mesleku's-Selâfin**, Sultan II. Murad'a takdim edilmiş olan bu eser yazma olup Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Tahir Efendi, **Enîsu'l-Mulûk** Türkçe, Sultan Ahmed adına telif edilmiştir.

Ebû'l-Hasan Ali el-Ahvazî, **et-Tebru'l-Munsik fi Tedbiri'l-Mülk**, Arapça, Sultan Ahmed adına telif edilmiştir.

Savî Abdullah Efendi, **Tedbiru'l-Neşeteyn ve İslahu'l-Nüşateyn**, Türkçe, yazma olan bu eser Şehid Ali Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Farabî, **Cevâmiu's-Siyâse**, Arapça, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Cemalettin Kiftî, **Esasu's-Siyâse**, Arapça, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahkâmu's-Selâtin, Farsça, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kürekzâde Hasan Efendi, **Tercüme-i Sırru'l-Esrâr**, Türkçe, Umumi Kütüphanededir.

İzâhu's-Sulûk fi Nüzheti'l-Mulûk, Arapça, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muzaffer b. Muhammed **Tabsiretu'l-Mulûk ve Tezkiretu's-Selâtin** Farsça.

İbn Talha, **Nefâisu'l-Ânâsir**, Arapça, Selahattin Eyubi adına telif edilmiştir.

İbni Sina, **Kitâbu's-Siyâse**, Arapça yazmadır.

Ebu Saîd Herevî, **el-İşrâf ala Ğevâmidî'l-Hukumât**, Arapça, yazmadır.

Ezher Şeyhlerden Abdullah **Behcetü'l-Vezâre**, Arapça, yazma olan bu eser, h. 1145 yılında Hakimoğlu Ali Paşa adına yazılmıştır.

Muhyizâde Hüseyin b. Muhammed **İddetu's-Sâlik fi Siyâseti'l-Memâlik**, Arapça, yazma olan bu eser Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Aristo, **Siyâsetu'l-Hurûb ve'l-Mülk**, Arapça'ya tercüme, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmakta olan bu eser Aristo tarafından İskender için yazılmıştır.

Muhammed el-Kasrevî, **Umdetu'l-Mulûk ve Tuhfetu'l-Memlûk**. Arapça.

Hüseyin b. Âzâz Nahvî, **Âdâbu'l-Mulûk**. Arapça Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bereket b. Berâkiz Kıpçakî, **İrşâdu'l-Mulûk ve's-Selâtin**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Âlem b. Muhammed Kâşğarî. **Tâcu's-Saâde fi Nâsihati'l-Melekiyye**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hoca Fahrettin, **Miftâhu's-Saâde fi Kavâidi's-Siyâse (Umûru's-Saltanat)**, Arapça, Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, **Sulûku'l-Mâlik fi Tedbiri'l-Memâlik**, Arapça, Aşir Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Abdullah b. Muhammed el-Gâzî, **el-Edilletu's-Sad'iyye fi Ukûdi'l-Vilâyât ve's-Siyâseti's-Şer'iyye**, Arapça, Küçük Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhammed b. Mahmud el-İşbilî, **Bezlu'n-Nesâihi's-Şeriyye fima ala's-Sultan ve Vulâti'l-Umûr ve Sâiri'r-Riyye**, Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Nureddin Ali el-Maverdî, **Kitâbu'r-Rutbe fi Talebi'l-Hisbe**, Arapça, Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.

İsmail Hakkı b. Muhammed el-Bolevî, **Miftâhu's-Saâde fi Derri'l-Meşvere**, Türkçe, Râğıp Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhammed Emin Üskübî, **Nesâihu'l-Mulûk**, Türkçe, Yahya Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ali b. Muhammed el-Gazzalî, **Tahriru's-Sulûk fi Tedbiri'l-Mulûk**, Arapça, Aşir Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sadık Efendi, **Gencine-i Âdalet**, Türkçe, Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ahmed b. Teymiyye el-Harrani, **Siyâsetu'l-Âdile ve'l-velâyetu's-Sâliha**, Arapça. Halis Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Muhammed b. Birim et-Tunusî (ö. 1214). **el-Birmiyye fi Siyâseti's-Şeriyye**, Tunus'ta basıldı.